

Posudek habilitační práce

Jan Činčera: Střediska ekologické výchovy mezi teorií a prací

(dodáno ve formě monografie)

Habilitační práce Jana Činčery je předložena v podobě monografie Střediska ekologické výchovy mezi teorií a praxí. Na zhruba 200 tiskových stranách (plus literatura a přílohy) autor předkládá teoreticky zakotvenou empirickou studii přístupů středisek ekologické výchovy a jejich reprezentantů k vyhodnocování efektivity jejich výchovně-vzdělávacích aktivit. Ve svém vyjádření k předložené práci se nejprve pokusím zasadit práci do širšího kontextu, abych se poté mohl k habilitačnímu spisu vyjádřit hodnotícími poznámkami. Cítím ovšem potřebu poznamenat už před touto fází, že žádnou z následujících poznámek já sám nepovažuji za natolik významnou, abych cítil potřebu předloženou práci jako celek zpochybnit.

Po roce 1989 nebyla environmentální výchova zdaleka jediným oborem československé či české pedagogiky a vzdělávací praxe, který si do nové éry přinesl vnitřní dluh oproti vývoji ve vyspělých zemích světa. Dluh spočíval (a snad stále ještě spočívá) v komunikaci teoretiků i praktiků se světovou environmentálně pedagogickou komunitou, v participaci na rozvoji teorie i praxe environmentální výchovy, v reflexi oborového globálního diskurzu atd., ale také – a možná snad především – v reflexi vztahu environmentální pedagogiky k pedagogickým vědám a v reflexi vztahu environmentální výchovy k výchovné a vzdělávací praxi. Podobné to bylo a je v mnoha oborech.

Nejsem si ovšem vědom jiného oboru, který by dokázal navzdory takovému handicapu růst v míře a v rychlosti srovnatelné s environmentální výchovou. Zázemí tomuto růstu poskytla světově unikátní podpora rozvoje sítě středisek ekologické výchovy. Ta začala rozvíjet nejen praxi ekologické výchovy, ale stala se i zázemím pro rozvoj teorie či „teorie“ environmentální výchovy. Z mísení generických konceptů a tezí nejprve nahodile, později o něco systematictěji vybíraných domácích i zahraničních inspirací, vzniklo do značné míry unikátní pojetí environmentální výchovy jako teorie i praxe. A bylo jen otázkou času, než se toto unikátní pojetí střetne s postupně převládající „kulturou auditu“, která si žádá, aby každá oblast veřejných výdajů (a tedy i každá oblast vzdělávání) prokazovala svou efektivitu. Studie Jana Činčery může být vnímána jako součást tohoto tlaku na prokázání efektivity (a obávám se, že tak je u české odborné veřejnosti mnohdy vnímána), především je však unikátním svědectvím o tom, jak se česká komunita environmentální výchovy s příchodem „kultury auditu“ vyrovnává.

Jan Činčera složil svou práci z několika logicky řazených částí. Teoretická část práce poskytuje vhled, který je v českých poměrech unikátní. Autor nejprve (kapitola 1.1) rekapituluje historický vývoj environmentální výchovy, především pak vývoj od hledání jednoho správného paradigmatu k současnému paradigmatické pluralitě. Pro čtenáře, pro kterého není environmentální výchova hlavním tématem, může působit poněkud rušivě snaha jednotlivé proudy doplnit o příklady jejich realizace. Tyto aktualizace textu nejsou jasně doloženy, a není tedy jasné, zda jsou tyto konkrétní realizace skutečně vázány na obecné proudy v myšlení a zda nejde jen o nahodilou vnější podobnost. Dále bych – už jen proto, že se předložením habilitační práce text ocitá na poli pedagogických věd

obecně a ne jen na poli environmentální pedagogiky - uvítal, kdyby vývoj idejí byl silněji reflektován v kontextu směřování celé pedagogiky k pluralitě paradigmat. Ukázalo by se možná, že environmentální výchova není v tomto smyslu výjimkou, a že konstatovat, že situace je nepřehledná, je vlastně bezpředmětné. A také by se možná ukázalo, že teorie environmentální výchovy mají své více či méně zjevné paralely v soudobých teoriích vzdělávání. Zde se nabízí např. vztahení k Bertrandovu členění (Bertrand, 1998).

V teoretické části práce se autor musel také vyrovnat s mnoha terminologickými výzvami, už jen proto, že je jeho text podložen především anglicky psanou odbornou literaturou. Autor se s tím vyrovnal zdařile, obvykle ve shodě se současnou podobou terminologie pedagogických věd, reprezentovanou např. Kopeckým (2013) a dalšími. V jediném významnějším bodě bych se k termínu postavil jinak, než autor, a to v případě „empowerment“, kde bych spíše volil variantu „zmocnění“.

Ve druhé podkapitole teoretické části textu autor podniká nelehký pokus vyrovnat se s pojmem program. Tento pojem je vlastně jakousi reprezentací způsobu, jakým vznikl český teoretický slovník environmentální pedagogiky. Je používán proto, že je praktické ho používat a že je v odborné komunitě zavedený, spíše než proto, že by bylo jasné, co se tímto pojmem přesně myslí. Nelze tedy Janu Činčerovi vyčítat, že výsledkem jeho práce není jednoduché vymezení pojmu, protože definice by byla nutně neúplná. Co mám ovšem autorovi poněkud za zlé je, že kategorie cílů environmentální výchovy se v této kapitole poněkud ztrácí, což je dáno podřazením této kategorie pojmu efektivita.

Třetí podkapitola teoretické části se věnuje tématu evaluace obecně a konkrétně evaluace programů environmentální výchovy. Jakkoliv se tu ne zcela přehledným textu mísí teoretické, metodologické a procesuální aspekty evaluace, považuji tuto kapitolu za vhodné předpolí pro následný výzkum.

V následující pasáži (ve struktuře textu jde o druhou kapitolu) autor až neobvykle extenzivně diskutuje rozmanité metodologické otázky svého výzkumu. Rozsah této pasáže připisuji skutečnosti, že autor cítí potřebu pojmenovat „neobvyklost“ svého postavení

- vůči předmětu výzkumu (sám je spoluvůrcem diskurzu o evaluaci programů),
- vůči informantům (sám je potenciálně jedním z nich, ale zároveň je jejich evaluátorem a akademikem),
- vůči dopadům na terén (zpětně vzato: autorova implicitně přítomná i explicitně vyjádřená obava z dopadu potenciálně kritických závěrů na celou oblast environmentální výchovy se částečně potvrdila) a
- vůči zdrojům dat (design výzkumu je prezentován jako zakotvená teorie, přestože kombinuje mnoho zdrojů dat, včetně zdrojů ne zcela obvyklých pro tento design kvalitativního výzkumu, jako jsou publikované texty pracovníků středisek).

Jakkoliv se domnívám, že tyto pochybnosti metodologická kapitola nemůže rozptýlit, oceňuji autorovu poctivou snahu se s problémy vyrovnat. Jen mě mrzí, že zřejmě stejná snaha pak vedla autora k technicistní strukturaci prezentace výsledků výzkumu ve čtvrté kapitole namísto – obvykle vítanějšího – narativního pojetí (viz názvy částí kapitoly čtvrté).

Cítím ovšem potřebu se vyjádřit k jednomu z nejpodstatnějších metodologických aspektů autorova výzkumu, kterým je tvorba vzorku. Autor sice pečlivě vysvětluje, které instituce byly ve vzorku zastoupeny, nereflkuje ovšem, kým byly zastoupeny. Z vlastní dílčí znalosti komunity pracovníků

středisek ekologické výchovy v ČR usuzují, že šlo často o vedoucí pracovníky středisek, kteří jsou v tomto světě zároveň obvykle názorovými vůdci svých organizací a zároveň patří dlouhodobě k spoluvůrcům celého diskurzu. Můžeme se jen domnívat, k jakým závěrům by výzkum dospěl, kdyby informanty tvořil průřez pracovníky středisek (metodologicky by to zřejmě znamenalo redukci počtu středisek ve vzorku) ze všech relevantních pozic v organizaci, tzn. včetně řadových pracovníků, kteří nejsou až natolik exponovaní ve formulaci obor určujících stanovisek, přitom ovšem vykonávají tuto činnost.

Další aspekt tvorby vzorku, totiž nemožnost (a nevhodnost) důsledné anonymizace informantů, považuji za okrajový a v textu dostatečně komentovaný. Přesto si umím představit, že tento aspekt postupu autora může být vnímán coby mírně kontroverzní.

Jádro analýzy dat nám autor představuje ve třetí kapitole. Pro čtenáře je poněkud překvapivé, že struktura analytických kategorií následuje strukturu relevantní aktérů evaluace programů environmentální výchovy (tzn. stát, vysoké školy, učitelé, střediska a jejich pracovníci a konečně evaluátoři) doplněnou o předmět evaluace (program) a evaluační strategie. Přiznávám, že jsem autora podezřival, že si takto očekávatelnou strukturou výklad analýzy ulehčil. Po pečlivém čtení ovšem postup výkladu shledávám logickým, jakkoliv asi není jediným možným postupem.

Výklad předložených kategorií prokazuje, že autor proniká pod povrch reality středisek ekologické výchovy. Ukazuje pnutí mezi intuitivními a racionálními přístupy k tvorbě, realizaci a evaluaci programů, ilustruje častou nahodilost (kvazi)evaluačních činností prováděných středisky a (i když spíše implicitně) kontrastuje hodnotové postoje (jde o přírodu, o vztahy, o děti) s tržní realitou nabídky a poptávky po programech environmentální výuky, kde dobrý program je takový, ke kterému se učitelé vrací.

Finální analytický příběh autor předkládá v kapitole čtvrté. Zde velmi přesvědčivě dokladuje *sebevymezení* jako centrální kategorii se třemi krajními pozicemi *mystiků, poutníků a strážců hradu*. Označení těchto tří krajních pozic považuji za funkční, i když v jednom aspektu poněkud problematické, použité nálepky se mi zdají příliš hodnotově zatížené. Zajímalo by mě, zda by autor tyto pozice označil stejně i při vědomí, jakou reakci vyvolaly použité termíny u čtenářů jeho práce. A také by mě zajímalo, zda jsou tyto pozice spíše pozicemi zastávané pracovníky, respektive vůdci sledovaných organizací, nebo jsou to pozice středisek jako takových.

Tím se dostávám k otázkám na autora. Především musím autorovi položit následující otázky vyplývající z výše uvedených poznámek k textu. K teoretické části práce se táži, **zda autor uvažoval o silnějším vztahení teoretické analýzy k obecným teoriím vzdělávání?** V čem by to mohlo posílit přínos textu odborné veřejnosti?

Mou klíčovou otázkou k empirické části textu je, **do jaké míry jsou závěry výzkumu určeny tím, že významná část datového materiálu pochází z výpovědí názorových vůdců komunity environmentální výchovy?** V čem by potenciálně byl výzkum jiný, kdyby tomu tak nebylo?

Závěrem konstatuji, že publikaci Jana Činčery Střediska ekologické výchovy mezi teorií a praxí považuji za unikátní a podnětný text. Domnívám se, že jde o zdařilý a kvalitou odpovídající podklad pro habilitační řízení.

V Brně dne 2.6. 2015

doc. Mgr. Petr Novotný, Ph.D.